

**ПРОБЛЕМА ДІАГНОСТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У
ПРЕДСТАВНИКІВ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОФЕСІЙ У ЗАРУБІЖНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Ляховець Л.О.

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка

У статті висвітлюється досвід зарубіжних науковців щодо діагностики соціального інтелекту у спеціалістів комунікативних професій. Наводяться результати теоретичного аналізу двох основних підходів до вимірювання соціального інтелекту: когнітивного та невербального. Визначається сучасний стан та тенденції розвитку зазначеної проблеми.

Ключові слова: соціальний інтелект, комунікативні професії, когнітивний підхід, невербальний підхід

In the article experience of foreign research workers is introduced in relation to diagnostics social intelligence for specialists of communicative professions. Results over of theoretical analysis of two basic views are brought near measuring of social intelligence: cognitive and nonverbal. Modern position and progress of problem trend is determined.

Key wards: social intelligence, communicative professions, cognitive view, nonverbal view

Постановка проблеми. Феномен соціального інтелекту (далі – СІ) виступає досить новим предметом дослідження як для зарубіжної, так і для вітчизняної психологічної науки. Концептуалізація зазначеного явища стала можливою завдяки інтегративному підходу до його висвітлення з боку когнітивної психології та персонології. СІ – когнітивний аспект комунікативних здібностей, який включає до своєї структури знання, емоції та дії. Він має достатні

антиципаційні можливості, які дозволяють прогнозувати успішність фахової діяльності та взаємини у системі “людина – людина”, а отже, може розглядатись як складова ефективності роботи спеціалістів комунікативних професій.

Слід зазначити, що досліджень, які б висвітлювали проблему наявності та широкого застосування психодіагностичного інструментарію, націленого на вимірювання рівня розвитку СІ, у сучасній літературі недостатньо.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз стану розробленості проблеми вимірювання соціального інтелекту у представників комунікативних професій.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Спроби знайти адекватний метод діагностики СІ ведуться давно й тривають до тепер через ряд існуючих складностей. Найбільш важливі серед них такі: 1) багатоманітність ситуацій, в котрих проявляється СІ, вони важко піддаються формалізації за допомогою єдиної тестової процедури; 2) вияви СІ у спілкуванні поки що фіксуються лише за допомогою позаконтекстних описів гіпотетичних міжособистісних ситуацій; 3) дуальність проявів СІ: як особистісної риси або як інтелектуальної здібності; 4) існують істотні труднощі у порівнянні рівня розвитку СІ у різних людей [4; 6; 9]. Але незважаючи на ці труднощі, створено ряд діагностичних методик, спрямованих на виміри рівня СІ (чи його основних складових) переважно у ракурсі когнітивного чи поведінкового підходу.

Когнітивний підхід до оцінки СІ (кін. 20-х – 40 рр. XX ст.) представлений переважно методиками психометричного характеру.

Одним з найвідоміших тестів, розроблених у цьому напрямку, був “The George Washington Social Intelligence Test” (GWSIT), детально проаналізований Т. Хантом у 1928 р. [4]. Він містив набір субтестів (1) розсудливість у соціальних ситуаціях; 2) пам'ять на обличчя та імена; 3) розпізнавання ментальних станів за експресією обличчя; 4) знання характеристик поведінки людей; 5) соціальна інформованість; 6) розпізнавання ментальних станів людей за вербальними реакціями), сумарний бал за виконання яких і становив загальний рівень розвитку СІ. Валідизація методики відбувалась переважно на вчителів, психологів, державних службовців, студентах-гуманітаріях.

GWSIT набув особливої популярності завдяки тому, що зазнав найбільшої критики, оскільки: 1) його показники мали високу кореляцію з оцінками академічного інтелекту (Hunt, 1928; Strang, 1930); 2) його показники не мали кореляції з особистісними характеристиками (товариськістю, екстравертованістю, соціальною сміливістю) (Broom, 1928; Thorndike, 1937, Woodrow, 1939).

Власне це й привело вчених до висновків про те, що GWSIT не є універсальною шкалою вимірювання CI, оскільки утруднює вибір зовнішніх критеріїв оцінки CI, а це, у свою чергу, унеможливорює валідацію тесту; не забезпечує чіткого визначення предмету CI й перешкоджає створенню цілісної концепції феномену CI [4; 9; 16].

Факторний аналіз GWSIT, здійснений Е.Торндайком у 1936 р., не виявив параметру, який відповідав би CI, але натомість висунув питання про взаємозв'язок соціального та академічного інтелекту [17]. Дж.Ведек у 1947 р. створив стимульний матеріал, що містив слухові та малюнкові завдання, які дозволили виокремити серед факторів загального й вербального інтелекту фактор “психологічна здібність” – прообраз CI – здатність висловлювати судження про почуття, настрої та мотивацію інших [18]. У 1966 р. з'явилася методика Р.Даймонд, в якій пропонувалося спрогнозувати поведінку людини, але її метою було вимірювання лише однієї складової CI – емпатійних здібностей [11]. Близьким за принципом побудови був тест Ф.Чапіна на соціальну інтуїцію (CSIT), опублікований в 1967 р. [10].

Р.Стернберг, аналізуючи наведені методики, зазначає: “на жаль, нещодавні спроби визначити та виміряти CI не внесли суттєвих покращень у наше розуміння його специфіки та моделі” [4, 87]. Власне це й було однією з причин, за якої призупинилися методологічні дослідження CI аж до 60-х рр. ХХ ст. включно.

Саме тоді й з'явилася проєктивна шестифакторна “Методика дослідження CI”, створена у 1965 р. Дж.Гілфордом та М.Салліваном [2; 14]. Цей тест мінімізував вербальний зміст ситуацій і був спрямований на аналіз особливостей поведінки у реальних життєвих ситуаціях. Методика ґрунтується на факторно-аналітичних дослідженнях, які проводились більше 20 років Дж.Гілфордом та його колегами в

університеті Південної Каліфорнії й завершилися створенням кубічної моделі структури інтелекту. Ця модель включає 120 інтелектуальних здібностей, серед яких виокремлюється СІ як здатність розуміти власну поведінку й поведінку інших у процесі соціальної взаємодії. СІ тут розглядається як індикатор пізнання поведінки, який включає шість факторів [2]:

1. Пізнання елементів поведінки – здатність виділяти із загального контексту вербальну і невербальну експресію поведінки.

2. Пізнання класів поведінки – здатність розрізняти загальні властивості в певному потоці експресивної чи ситуативної інформації про поведінку.

3. Пізнання відношень поведінки – здатність розуміти й встановлювати зв'язки між одиницями інформації про поведінку.

4. Пізнання системи поведінки – здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, смисл їх поведінки в цих ситуаціях.

5. Пізнання перетворень поведінки – здатність розуміти зміни значень схожої вербальної/ невербальної поведінки в різних ситуативних контекстах.

6. Пізнання результатів поведінки – здатність передбачати наслідки поведінки, виходячи з наявної інформації.

Отже, з одного боку, зазначена методика є психодіагностичним інструментом виміру рівня розвитку СІ, “який робить помітний внесок у подолання існуючої диспропорції між великою кількістю традиційних тестів інтелекту та недостатньою кількістю тестів діагностики здібностей до міжособистісного пізнання” [3, 15].

З іншого боку, її поява спричинила ряд дискусій та критичних зауважень: 1) теоретична модель структури інтелекту за Дж.Гілфордом складається із 120 вузькоспеціалізованих здібностей (навантажених поведінковим змістом), які, на думку сучасних вчених, ілюструють не стільки інтелект, скільки креативність [6]; 2) застосування повторного факторного аналізу свідчить про те, що лише 32% факторів будуть ідентичними моделі Дж.Гілфорда [1; 4]. Вітчизняна дослідниця М.К.Акімова вважає, що ця модель “ґрунтується на одному помилковому посиленні: в ній всі властивості мислення розглядаються як незалежні фактори,

хоча за своїми об'єктивними особливостями вони не є такими, бо різні процеси розумової діяльності не ізольовані один від одного” [5, 205].

Новий спалах інтересу до методологічних проблем СІ спостерігається у 80-х рр. ХХ ст. і зумовлюється розвитком *поведінкового підходу* до оцінювання СІ. Створюється ряд методичних розробок, орієнтованих на вимірювання різних компонентів, які виступають основними складовими СІ.

Одним з перших тестів цього напрямку є PONS (Профіль невербальної чутливості) Р.Розенталя (1979). Досліджуваним показували зображення однієї й тієї ж жінки, але у різних ситуаціях; від учасників вимагали розшифрувати приховану інформацію, яку вони бачать на малюнку, і з двох альтернативних описів ситуації обрати те, котре, на їхню думку, краще характеризує побачене [15]. Результати, отримані за допомогою PONS, слабо чи незначуще корелюють з іншими оцінками соціальних і когнітивних здібностей.

Д.Арчер і Р.Акерт (1980) розробили тест, альтернативний PONS – тест соціальної інтерпретації (SIT). Досліджуваним пропонували візуальну та звукову інформацію про ситуацію. Наприклад, вони бачили зображення жінки, яка спілкується по телефону. Присутні мали оцінити, з ким вона говорить: з жінкою чи чоловіком; чи знайомі зображені жінки одна з іншою; вони просто знайомі чи подруги. Оцінювання СІ відбувалось за висновками учасників, зробленими на основі вербальних версій невербальної інформації, оскільки здатність точно розшифрувати невербальну інформацію є одним з важливих показників СІ [8].

К.Джонс та Дж.Дей (1997) запропонували розглянути інші аспекти СІ (когнітивний і поведінковий), шукаючи взаємозв'язок між двома характерними для СІ факторами: кристалізованими соціальними знаннями (декларативні знання про добре знайомі соціальні події) та соціально-когнітивною гнучкістю (здатність застосовувати соціальні знання при вирішенні незнайомих проблем). Вимірювання СІ відбувалося за допомогою розв'язування академічних задач, успішність виконання котрих обумовлюється здатністю неординарно мислити та застосовувати абстрактні знання у пошуках єдиної правильної відповіді [4; 13]. Учасниками тестування виступали студенти переважно гуманітарного профілю.

Обмеженість методики довели Н.Кентор, Р.Херлоу, Дж.Кілстром. Дослідники критикували психометричні тести вимірювання СІ, оскільки ті приділяють багато уваги рівню СІ конкретної людини, а не тому, яким власне чином він обумовлює поведінку людини. Окрім того, факторний аналіз матриці співвідношень серед проведених досліджень показав, що фактор соціально-когнітивної гнучкості можна відрізнити і від фактора кристалізованих соціальних знань, і від фактора рішення теоретичних задач. Однак останні два фактори неможливо розрізнити між собою. Отже, вчені повертаються до думки про необхідність пошуку нових методичних прийомів вимірювання СІ і наполягають на розробці тестів якісно нового рівню, де, по можливості, поєднувались би обидва підходи [9].

Спроба реалізувати цей задум у вигляді створення методики комплексного вимірювання СІ у представників соціальних професій (зокрема, психологів-консультантів), належить американському вченому К.Альбрехту [7]; її основні складові наведені у таблиці 1. Слід додати, що під СІ він розуміє здатність особи досягати взаєморозуміння з іншими й співпрацювати з ними.

Таблиця 1

Комплексна діагностика СІ (за методикою Karl Albrecht)

№ п/п	Назва шкали	Предмет діагностики	Форма пред'явлення
I.1*	Соціальна обізнаність	здатність спостерігати за ситуаціями і "читати" їх контекст; розуміти шляхи розвитку домінуючої ситуації й формування поведінки її учасників; уміння обирати стратегії успішної поведінки	опитувальник
I.2	Поведінковий вплив	спостереження за враженням, що викликає поведінка окремої особи/групи, а також інформація про характер, компетенцію учасників ситуації взаємодії	опитувальник
I.3	Достовірність (автентичність)	оцінка чесності й відкритості поведінки людини; ступінь відкритості поведінки особи відносно оточуючих	опитувальник
I.4	Ясність	здатність чітко висловлюватись, використувати мову для ефективного пояснення понять, концепцій; семантична гнучкість	розв'язання проблемних ситуацій
I.5	Емпатія	уміння налагоджувати контакти з іншими, спонукати їх до співпраці; здатність створювати атмосферу персональної емоційної взаємодії	розв'язання проблемних ситуацій
II	Самопроникнення	здатність досліджуваного поставити себе на місце інших, здатність ретельно відобразити	оцінювання пар контрастних

		їх уявне ставлення до реципієнта	прикметників
III	Стиль взаємодії	схильність до застосування одного з чотирьох первинних стилів взаємодії з оточуючими; вимірювання соціальної енергії (здатність впливати на інших чи потрапляти під їх вплив) та фокусу результатів (досягнення результатів власними силами чи шляхом використання для цього інших)	серія ситуативно орієнтованих сценаріїв взаємодії з чотирма варіантами відповідей до кожного

* шкали I.1 – I.5 – шкали, які власне описують СІ як складову соціальних здібностей

Очевидно, що інтеграція наведених вище підходів здатна накреслити загальне уявлення про критерії СІ, а це, в свою чергу, дозволяє розробляти процедури виявлення кількісної оцінки кожного із зазначених його параметрів.

Висновки. Отже, в цілому, на думку сучасних дослідників, існує кілька труднощів на шляху розробки нових адекватних методів діагностики СІ: 1) надання СІ занадто узагальнених, нечітких та абстрактних визначень, які неможливо застосувати до рівня конкретних методик; 2) недостатня кількість фактів, які пояснюють специфіку СІ, що й призводить до відсутності чітких критеріїв рівня його розвитку; 3) широке індивідуальне розпорошення показників компонентів розвитку СІ утруднює порівняння результатів; 4) не вирішено питання про те, що ж саме фіксується тестами СІ, – узагальнений досвід вирішення міжособистісних проблем, який існує на момент тестування (декларативні знання) чи здатність до орієнтації й осмислення конкретної міжособистісної проблемної ситуації (процедурні знання).

На наш погляд, зазначені факти свідчать про те, що у сфері вивчення СІ відбувається активний пошук базових понять і триває процес створення відповідних методик для збору емпіричних даних та їх пояснення. Також слід зазначити, що незважаючи на різнобічність визначень, компонентного складу та методологічних підходів до вимірювання СІ вчені виявляють цілковиту однаковість та у визначенні його як самостійного психологічного феномену.

Література:

1. Акимова М.К., Козлова В.Т., Ференс Н.А. Теоретические подходы к диагностике практического мышления // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 21-31.

2. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта // Психология мышления. – М.: “Наука”, 1982. – С. 433-457.
3. Лобанов А.П., Подунова О.Н. Социальный интеллект: от Торндайка до Гилфорда // Социальный интеллект: Проблемы исследования и диагностики. Учебно-методич. пособие/ Сост. А.П.Лобанов, О.Н.Подунова, О.Н.Кунгурцева / Под ред. А.П.Лобанова. – Мн.: БГПУ, 2003. – С. 5-17.
4. Практический интеллект / Р.Дж. Стернберг, Дж.Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с. – Библиогр.: с. 208-239.
5. Психологическая диагностика: Учебник для вузов/ Под ред. М.К.Акимовой, К.М.Гуревича. – 3-е изд. перераб. и дополнен. – СПб.: Питер, 2005. – 652 с. – Библиогр.: с. 538-549.
6. Чеснокова О.Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей // Вопросы психологии. – 2005. – № 6. – С. 35-45.
7. Albrecht K. Social Intelligence: the new science of success, 2005. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www. KarlAlbrecht.com](http://www.KarlAlbrecht.com).
8. Archer D., Akert R.M. The encoding of meaning: A test of three theories of social interaction // Sociological Inquiry. – 1980. – №50. – P. 393-419. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
9. Cantor N., Kihlstrom J.F. Social Intelligence/ Handbook of Intelligence/ Ed. R.Sternberg. – Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000. – P. 359-379. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>.
10. Chapin F.S. Preliminary standardization of a social impact scale // American Sociological Review. – 1942. – №7. – P. 214-225. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>.
11. Dymond R. A scale for the measurement of empathic ability // Journal of Consultation Psychology. – 1949. – №15. – P. 127-153. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
12. Guilford J.P. (1967) The nature of human intelligence. New York: McGraw-Hill. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>.

13. Jones K., Day J.D. Discrimination of two aspects of cognitive-social intelligence from academic intelligence // *Journal of Educational Psychology*. – 1997. – №89. – P. 486-497. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
14. O'Sullivan M., Guilford J.P. Six factor of behavioral cognition: Understanding other people // *Journal of Education Measuring*. – 1975. – №12. – P. 255-271. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
15. Rosenthal R., Hall J., DiMatteo M., Rogers P., Archer D. Sensitivity to nonverbal communication: The PONS test. – Baltimore: John Hopkins University Press, 1979. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psychology-online.net>.
16. Strang R. Measures of Social Intelligence // *American Journal of Sociological*. – 1930. – Vol. 36. – №2. – P. 263-269. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
17. Thorndike E.L., Stein S. An evaluation of the attempts to measure social intelligence // *Psychological Bulletin*. – 1937. – №34. – P. 275-285. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.findarticles.com>.
18. Wedeck J. The relationship between personality and psychological ability // *British Journal of Psychology*. – 1947. – №37. – P. 133-151. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www."Nauka-shop".ru](http://www.).

В статье раскрывается опыт зарубежных ученых относительно проблемы диагностики социального интеллекта у представителей коммуникативных профессий. Представлены результаты теоретического анализа двух основных подходов к измерению социального интеллекта: когнитивного и невербального. Определяется современное состояние и тенденции развития указанной проблемы.